

Een korte reis naar Turkije, een reisverslag

C. A. J. KREUTZ

Samenvatting

Medio maart 1998 werden enkele orchideeënsoorten in Turkije bestudeerd. Aangetroffen werden onder meer de vroegbloeiende soorten *Ophrys cinereophila*, *Ophrys climacis*, *Ophrys labiosa*, *Ophrys lesbis*, *Ophrys iricolor*, *Ophrys heterochila*, *Ophrys speculum*, *Ophrys tenthredinifera* en *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica*. *Ophrys isaura* werd op een nieuwe groeiplaats bestudeerd. Ook werden er overgangspopulaties van *Ophrys mammosa* en *Ophrys transhyrcana* gevonden. Bovendien werd *Ophrys israelitica*, ver buiten haar bekende groeiplaatsen in het oosten van Turkije, nabij Antalya op verscheidene plaatsen ontdekt.

Summary

In Turkey some orchid species were studied Mid-March 1998. Among others the early flowering species *Ophrys cinereophila*, *Ophrys climacis*, *Ophrys labiosa*, *Ophrys lesbis*, *Ophrys iricolor*, *Ophrys heterochila*, *Ophrys speculum*, *Ophrys tenthredinifera* and *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* were observed. *Ophrys isaura* was discovered on a new locality. Also some transitional populations between *Ophrys mammosa* and *Ophrys transhyrcana* were found. Moreover *Ophrys israelitica* was discovered on a number of localities in the neighbourhood of Antalya, far outside its known localities in East Turkey.

Zusammenfassung

Mitte März 1998 wurden einige Orchideenarten in der Türkei studiert. Beobachtet wurden unter anderen die frühblühenden Arten *Ophrys cinereo-*

phila, *Ophrys climacis*, *Ophrys labiosa*, *Ophrys lesbis*, *Ophrys iricolor*, *Ophrys heterochila*, *Ophrys speculum*, *Ophrys tenthredinifera* und *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica*. *Ophrys isaura* wurde an einem neuen Wuchsort beobachtet. Auch wurden Übergangspopulationen zwischen *Ophrys mammosa* und *Ophrys transhyrcana* gefunden. Außerdem wurde *Ophrys israelitica*, weit außerhalb ihrer bekannten Standorte im Osten der Türkei, in der Nähe von Antalya, an verschiedenen Stellen entdeckt.

Inleiding

In verband met het ontbreken van enkele dia's voor mijn boek over de orchideeën van Turkije alsmede bestudering van een aantal vroegbloeiende taxa, werd besloten om een extra studiereis naar Turkije te ondernemen en wel in de omgeving van Antalya. Samen met de voorzitter van de Werkgroep Europese Orchideeën, dhr. P. Brederoo, werd de reis gemaakt.

Na een voorspoedige vlucht van Amsterdam naar Antalya werden op de eerste dag, in de omgeving van de luchthaven, enkele terreinen bezocht, enerzijds om te controleren hoe ver de vegetatie al was voortgeschreden, anderzijds om hier *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* te vinden. In 1996 was deze ondersoort voor het eerst in deze omgeving waargenomen. Aangezien dit taxon vanouds vanaf de provincie Gaziantep en verder oostelijk in Turkije voorkomt, was het wenselijk de status van deze planten nader te onderzoeken. Inderdaad werd de ondersoort nabij Antalya gevonden, maar gezien de zuidelijke expositie van het terrein, alsmede de ligging op zeeniveau, waren de planten al ver uitgebloeid en kon de status niet meer met zekerheid bevestigd worden.

De volgende dag was het de bedoeling om enkele groeiplaatsen van *Ophrys climacis* te bestuderen. Deze nieuwe soort was enkele weken daarvoor beschreven en natuurlijk belangrijk voor het boek 'Die Orchideen der Türkei'; het is immers niet de bedoeling, dat als een boek verschijnt, het al niet meer up-to-date is. In ieder geval waren bij het artikel de GPS-coördinaten afgedrukt, waardoor de vindplaatsen redelijk eenvoudig te vinden waren. Bovendien had het echtpaar Rückbrodt (Lampertheim) een week tevoren enkele groeiplaatsen gevonden. Met hun schetsen en mijn GPS-ontvanger zou het geen probleem mogen zijn deze nieuwe soort te lokaliseren. En inderdaad werd *Ophrys climacis* vrijwel direct gevonden. De meeste vindplaatsen van deze soort bevinden zich in lichte naaldbossen aan de zuidzijde van de weg die van Kemer in het Sapandere-dal in de richting van Kuzdere voert. Op de eerste vindplaats, die ons door Rückbrodt was aangegeven, vonden wij inderdaad een plant in beginnende bloei, op elke volgende plek iedere keer slechts één exemplaar. Daarna zijn wij zelf verder gaan zoeken en vonden op twee nieuwe vindplaatsen, respectievelijk één en drie planten. Deze exemplaren waren begin maart in volle bloei, ondanks het feit dat de groeiplaats ongeveer 400 m boven zeeniveau ligt. Dezelfde dag werd getracht de *locus classicus* van *Ophrys climacis* te lokaliseren. Met behulp van GPS is dat mogelijk, maar het bleek toch uitermate moeilijk om met behulp van bekende UTM-coördinaten deze vindplaats op te sporen. Maar na enige tijd en aan de hand van een onnauwkeurig beschreven vindplaatsaanduiding werd de desbetreffende groeiplaats gevonden. Er werd een krachtig exemplaar in volle bloei aangetroffen en zoals het voor Turkije kenmerkend is, daarna na intensief zoeken geen enkele plant meer.

In hetzelfde gebied werd wel een relatief grote populatie van *Ophrys heterochila* gevonden, bovendien vele uitlopende exemplaren van *Limodorum abortivum*.

Het blijkt dat *Ophrys climacis* een uitermate zeldzame soort is. Op alle vindplaatsen werden nooit meer dan vier planten gevonden. De soort bloeit zeer vroeg. Vanaf begin maart zijn de planten reeds in volle bloei, eind maart zijn ze volledig uitgebloeid. De soort vormt grote bloemen en hoort

thuis in het *Ophrys lycia*-, *Ophrys lesbis*- en *Ophrys lucis*-complex. Bijzonderheden over deze soorten worden uitvoerig in het boek 'Die Orchideen der Türkei' behandeld.

Ophrys heterochila komt in Turkije in het zuidwesten voor, daarnaast voornamelijk nog op Rhodos. De soort bloeit vrij vroeg, hetgeen ook op de vindplaats bij Kuzdere het geval was. Helaas werd ook vastgesteld dat planten van deze soort op enkele plaatsen volledig waren uitgegraven.

Op de tweede dag werden enkele vindplaatsen oostelijk van Antalya bezocht. Het betreft hier een gebied met kalkrijke ondergrond, waar reeds begin maart enkele orchideeënsoorten in volle bloei stonden. Bovendien werd in dit gebied in 1996 *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* gevonden. De interessantste vindplaats in dit gebied bevindt zich in de omgeving van Bucakseyhler, noordelijk van Manavgat. Na een intensieve speurtocht werden hier op 9 maart diverse soorten orchideeën gevonden, waaronder verschillende *Ophrys*-soorten, zoals *Ophrys brevipifera*, *Ophrys iricolor*, *Ophrys israelitica*, *Ophrys speculum* en *Ophrys tenthredinifera*. *Ophrys iricolor* stond in volle bloei, terwijl *Ophrys israelitica* reeds op haar retour was. Het is opmerkelijk, dat *Ophrys israelitica* zo ver westelijk bij Manavgat voorkomt. Dit was niet bekend. Tot dan toe lagen de meest westelijk gelegen bekende vindplaatsen bij Adana en rijke groeiplaatsen waren ook bekend uit de provincie Hatay. Door haar vroege bloeitijd wordt *Ophrys israelitica* slechts zelden waargenomen en in april en mei, als de meeste orchideenliefhebbers Turkije bezoeken, is de soort reeds geheel uitgebloeid en ook niet meer herkenbaar.

Evenals *Ophrys speculum* is *Ophrys tenthredinifera* een vroeg bloeiende soort. Van belang was vooral de vondst van deze laatste soort. Jaren geleden werd deze bij Sorgun, zuidelijk van Manavgat, gevonden. Samen met de nieuwe vindplaats zijn dit de tot dusver meest oostelijk gelegen bekende groeiplaatsen van deze soort. Vanwege het vroege tijdstip van ons bezoek waren enkele exemplaren van *Ophrys tenthredinifera* schitterend in bloei, andere daarentegen waren reeds gedeeltelijk uitgebloeid.

Zoals reeds vermeld, vonden wij hier ook *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* in slechts twee

Linksoben:
Ophrys heterochila Torba
(Mugla)
12-03-1998
(C. A. J.
Kreutz)

Rechtsoben:
Ophrys lesbis
Torba (Mugla)
12-03-1998
(C. A. J.
Kreutz)

Linksonder:
Ophrys climacis Kuzdere
(Antalya)
8-03-1998
(C. A. J.
Kreutz)

Rechtsonder:
Ophrys tenthredinifera Bucakseyhler
(Antalya)
9-03-1998
(C. A. J.
Kreutz)

exemplaren. Helaas kon niet met zekerheid vastgesteld worden of het hier ook werkelijk deze ondersoort betreft. In ieder geval wijken de planten af van die ik in het oosten van Turkije en in Israël bestudeerd heb. Wellicht betreft het hier overgangsvormen tussen *Ophrys papilionacea* subsp. *heroica*, die in West- en Zuidwest-Turkije voorkomt en *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica*. Nader onderzoek zal hier zeker nog nodig zijn.

Op dezelfde vindplaats werd ook *Ophrys mammosa* in verschillende exemplaren aangetroffen. Na bestudering van de planten en discussie met Rückbrodt bleek het hier om een overgangspopulatie van *Ophrys mammosa* en *Ophrys transhyrcana* te gaan. Zoals bekend, komt *Ophrys mammosa* in het westelijke deel van Turkije voor, namelijk vanaf het Europese deel tot in het Zuidwesten. Het verspreidingsgebied van *Ophrys transhyrcana* strekt zich in Turkije uit vanaf Adana en verder oostelijk. Vindplaatsen met planten, die de typische kenmerken bezitten, bevinden zich hoofdzakelijk in de provincie Hatay. Tussen beide gebieden in ligt bovengenoemde vindplaats. Ook in de naaldbossen links en rechts aan de weg van Manavgat naar Akseki werden verscheidene groeiplaatsen van deze overgangspopulaties gevonden. Bovendien werd hier ook op diverse plaatsen *Ophrys israelitica* waargenomen, waaruit blijkt dat deze vroegbloeiende soort toch redelijk verspreid in deze omgeving voorkomt.

In dezelfde streek werden op een begraafplaats nabij Colakli ook nog enkele exemplaren van mogelijke overgangsvormen tussen *Ophrys papilionacea* subsp. *heroica* en *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* gevonden. Door Rückbrodt werden van enige bloemen bloemanalyses gemaakt en naar de eerste resultaten te oordelen betreft het hier zeker geen *Ophrys papilionacea* subsp. *heroica*.

De volgende dag werd besteed aan bestudering van enkele terreinen in de omgeving van Olympos, een gebied ten zuidwesten van Antalya. Deze gebieden werden door de auteur reeds in voorgaande jaren bezocht, gemiddeld meestal echter een maand later. Vanwege het vroege tijdstip kon *Barlia robertiana* nu in volle bloei gefotografeerd worden. De meeste van deze planten groeien op een verlaten begraafplaats, die plaatselijk door

opslag van struweel en houtige gewassen verwilderd is. Op dergelijke plaatsen zijn meestal de meeste orchideeën te vinden.

In de directe omgeving bevinden zich vele gebieden, waar orchideeën te vinden zijn, zoals de eveneens vroeg bloeiende *Ophrys cinereophila*, die begin april reeds volledig uitgebloeid is. *Ophrys cinereophila* werd kort geleden door Paulus (1998) beschreven. De soort is reeds lang bekend en werd voorheen *Ophrys cinereophila-fusca* genoemd. De planten zijn klein en de bloemen behoren tot de kleinste van het *Ophrys fusca*-complex. In de omgeving van Olympos is de soort niet zeldzaam en treedt vaak in groepjes van zo'n 20 planten op.

Eveneens in het gebied aanwezig is *Orchis syriaca*, die ook reeds vanaf begin maart bloeit. Ongeveer een maand later bloeien op deze vindplaatsen vele andere soorten orchideeën.

In de directe omgeving werden bovendien nog twee planten van *Ophrys labiosa* gevonden, een soort die door de auteur (Kreutz, 1997) beschreven werd. *Ophrys labiosa* vertoont kenmerken van *Ophrys ferrum-equinum*, maar is door haar zeer grote bloemen, haar vroege bloeitijd en de donkerbruin gekleurde lip met naar voren gebogen zijranden, duidelijk van deze soort te onderscheiden.

Enkele jaren geleden werd nabij Bodrum *Ophrys lesbis* gevonden, een soort die vooral op Lesbos voorkomt en ook van dit Griekse eiland beschreven werd. Begin april 1997 werd de vindplaats bij Bodrum door de auteur bezocht, maar door het warme weer van dat voorjaar was de bloeitijd van de planten reeds ver voortschreden en waren slechts alleen nog de topbloemen in open. Daarom werd besloten deze vindplaats op 12 maart 1998 nogmaals te bezoeken. Daarvoor moest over Turkse provinciale wegen een afstand van 430 km gereden worden, bovendien met het gevaar, dat de planten wegens het vroege tijdstip nog in knop stonden. Na een rit van meer dan vijf uur bleek dat de eerste planten reeds in bloei stonden, enkele planten zelfs in volle bloei. Bovendien was het terrein, een vrij kleine helling met een ruige vegetatie, nog onbegrast, waardoor de planten in onbeschadigde toestand werden aangetroffen. In 1997 werd het terrein namelijk intensief door koeien begrast waardoor de meeste plan-

ten aanzienlijke schade opgelopen hadden. In totaal werd een 50-tal exemplaren geteld, waarvan de helft nog in knop was. Buitengewoon interessant was de vondst van een apochroom exemplaar van *Ophrys lesbis*. De plant had reeds twee bloemen geopend. Op het tegenoverliggende terrein werden nog *Barlia robertiana*, *Ophrys breimifera*, *Ophrys umbilicata* en *Orchis papilionacea* subsp. *heroica* gevonden. Intussen werden van *Ophrys lesbis* andere vindplaatsen in de omgeving van Bodrum ontdekt.

In 1997 werd door Ferrari & Wakely (schrift. meded., 1997) een nieuwe groeiplaats van *Ophrys isaura* ontdekt. *Ophrys isaura* is wellicht de zeldzaamste orchideeënsoort van Klein-Azië en tot 1997 was zij alleen bekend van enkele vindplaatsen ten zuiden van Gülnar in de provincie Icel. Door intensivering van de landbouw en het uitsteken van de plant ten behoeve van salep was *Ophrys isaura* bij Gülnar uiterst zeldzaam geworden. Uitermate belangrijk is dan ook de vondst van de soort ongeveer 400 km westelijk van haar bekende groeiplaatsen. De vindplaats, die zich bij Kuyucak ten noorden van Cevizli bevindt, was snel gevonden. De planten groeien hier op vochtige plaatsen langs een beek, die in het voorjaar smeltwater uit de bergen afvoert, ideale omstandigheden voor *Ophrys isaura*, die graag vochtig staat. Maar wat bleek: precies op de groeiplaats van *Ophrys isaura* was met een graafmachine een kuil gegraven, waarin het smeltwater (drinkpoel voor vee) opgevangen wordt. Daardoor was de halve populatie verdwenen en de rest zal vermoedelijk door het vee vertrapt worden.

Op de laatste dag werd nog een terrein tussen Antalya en Manavgat bezocht. Geheel toevallig vonden wij hier een zeer rijke groeiplaats van *Ophrys israelitica* waaruit blijkt, dat deze soort in de omgeving van Antalya toch een verspreidingszwaartepunt bezit. Op dezelfde vindplaats werden ook *Ophrys sicula* en *Ophrys iricolor* gevonden. Vooral *Ophrys sicula* was hier met honderden exemplaren vertegenwoordigd.

Hieronder zijn alle belangrijke vindplaatsen, met onder meer de gevonden taxa opgenomen, die tijdens deze reis werden bezocht. Sommige taxa,

vermeld in onderstaande lijst, werden gedurende de tweede week van maart 1998 niet bloeiend aangetroffen, maar op andere reizen in Turkije.

NB30.45: Torba (Muğla); olijfboomgaarden met grazige onderbegroeiing op kalk; 7.4.1997, 12.3.1998; 50 m (7 km N Bodrum). *Barlia robertiana*, *Neotinea maculata*, *Ophrys heterochila*, *Ophrys homeri*, *Ophrys lesbis*, *Ophrys lesbis* (geel), *Ophrys breimifera*, *Ophrys reinholdii*, *Ophrys sicula*, *Ophrys umbilicata*, *Orchis italica*, *Orchis papilionacea* subsp. *heroica*, *Serapias bergonii*.

TF72.09: Yenbey (Antalya); wegberm; 10.3.1998; 200 m (13 km NO Kumluca). *Ophrys breimifera*, *Ophrys labiosa*.

TF72.35: Olympos (Antalya); weidegebied met dennenbossen; 18.4.1997, 10.3.1998; 235 m (14 km O Kumluca). *Limodorum abortivum*, *Ophrys cinereophila*, *Ophrys heterochila*, *Ophrys minoa*, *Ophrys phaseliana*, *Ophrys sicula*, *Orchis anatolica*, *Orchis sancta*, *Orchis syriaca*, *Serapias bergonii*, *Spiranthes spiralis*.

TF72.44: Çavuş-Olympos (Antalya); dennenbos met grazige open plekken; 5.4.1997, 10.3.1998; 260 m (13,0 km ONO Kumluca). *Barlia robertiana*, *Ophrys leucadica*, *Ophrys minoa*, *Orchis syriaca*.

TF75.35: Kuzdere, Sapandere-dal (Antalya); dennen-cipressenbos; 8.3.1998, 200 m (5 km W Kemer). *Ophrys climacis*.

TF75.36: Kuzdere, Sapandere-dal (Antalya); dennen-cipressenbos; 8.3.1998, 260 m (6 km W Kemer). *Ophrys climacis*.

TF75.37: Kuzdere, Sapandere-dal (Antalya); dennen-cipressenbos; 8.3.1998, 300 m (8 km W Kemer). *Ophrys climacis*.

TF75.44: Aşlanbucak (Antalya); open dennenbos met vochtige, grazige plekken; 8.3.1998; 450 m (5 km W Kemer). *Limodorum abortivum*, *Ophrys climacis*, *Orchis anatolica*.

TF75.80: Kuzdere, Karataşlar (Antalya); dennenbos met grazige, vochtige plekken; 8.3.1998, 70 m

(5 km ZW Kemer). *Limodorum abortivum*, *Ophrys climacis*, *Ophrys heterochila*.

UF48.38: Taşağıl (Antalya); grazig braakliggend land met verspreid staande dennen; 14.3.1998; 50 m (13 km O Serik). *Ophrys iricolor*, *Ophrys israelitica*, *Ophrys sicula*.

UF57.06: Çolaklı (Antalya); begraafplaats met dennen en struikgewas; 8.3.1998, 10 m (10 km NW Manavgat). *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* (?).

UF57.63: Titreyengöl (Antalya); heuvelachtig duinlandschap met verspreid staande dennen; 9.3.1998, 20 m (3 km W Manavgat). *Ophrys heterochila*.

UF67.17: Bucakşeyhler (Antalya); open dennenbos; 9.3.1998; 170 m (6 km NW Oymapinar). *Ophrys brevipetala*, *Ophrys iricolor*, *Ophrys israelitica*, *Ophrys speculum*, *Ophrys tenthredinifera*, overgangen tussen *Ophrys mammosa* en *Ophrys transhyrcana*, *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* (?).

UF86.28: Manavgat-Akseki (Antalya); open dennenbos; 9.3.1998; 300 m (17 km O Manavgat). Overgangen tussen *Ophrys mammosa* en *Ophrys transhyrcana*, *Ophrys israelitica*.

UF97.13: Manavgat-Akseki (Antalya); kleine met dennen en verschillende struiken begroeide top; 30.3.1997, 9.3.1998; 330 m (28 km ONO Ma-

navgat). *Ophrys iricolor*, overgangen tussen *Ophrys mammosa* en *Ophrys transhyrcana*, *Orchis papilionacea* subsp. *schirwanica* (?).

UG82.63: Kuyucak (Antalya); open dennenbos met vochtige plaatsen aan beek; 13.3.1998, 1120 m (15 km NNW Akseki). *Ophrys isaura*.

Literatuur

- Heimeier, H. & T. Perschke. 1998. Zur Verbreitung einiger *Ophrys*-Taxa in der Süd- und Südwest-Türkei. *Ophrys climacis* spec. nov., eine bisher übersehene Art. - Jour. Eur. Orch. 30 (1): 202-229.
- Kreutz, C. A. J. 1997c. Drei neue Orchideenarten aus der Südwesttürkei: *Himantoglossum montis-tauri*, *Ophrys hygrophila* und *Ophrys labiosa*. - Jour. Eur. Orch. 29 (4): 653-698.
- Kreutz, C. A. J. 1998. Die Orchideen der Türkei. - Selbstverlag, 768 Seiten, ca. 1350 Farbfotografien, 153 UTM-10 km Rasterverbreitungskarten.
- Paulus, H. F. (1998): Der *Ophrys fusca* s. str. - Komplex auf Kreta und anderen Ägäisinseln mit Beschreibungen von *O. blitopertha*, *O. creberrima*, *O. cinereophila*, *O. cressa*, *O. triptiensis* und *O. cretica* spp. nov. (Orchidaceae). - Jour. Eur. Orch. 30 (1): 157-201.

C. A. J. Kreutz
Oude Landgraaf 35A
NL-6373 BE Landgraaf